

כשהזמן עמד מלכת

גורלן של משפחות
וקהילות יהודיות בשואה

השואה

השואה הייתה המערכה האנטי־יהודית שיזמה גרמניה הנאצית בשנים 1933-1945, ושיאה רצח עם שיטתי וחסר תקדים שחתר להשמדה טוטלית של היהודים ושל היהדות.

המניע העיקרי למערכה היה אידיאולוגיה אנטישמית גזענית ולפיה היהודים מסכנים את גרמניה ואת המין האנושי כולו. אידיאולוגיה זו ייחסה ליהודים תפילות, ניצול של העמים הלא־יהודיים, והפצת רעיונות של שוויון אנושי שחותרים תחת עקרונות ההיררכיה הטבעית והראויה, כביכול, בין הגזעים.

משנת 1933 ואילך פעלה גרמניה הנאצית על פי מדיניות אנטי־יהודית: תחילה הגדירה מי הם יהודים, נישלה אותם מרוב זכויותיהם, ממשרותיהם ומרכושם ופעלה לבידודם החברתי. בימי מלחמת העולם השנייה הוחמרו הצעדים נגד היהודים בגרמניה ובמדינות שכבשה או שהתייצבו לצידה: יהודים הודרו מכלל האוכלוסייה על ידי סימון, הפרדה או ריכוז בגטאות, עבדו בעבודות כפייה, סבלו מהרעבה ועוד. פעולות אלה התקבלו בתמיכה נרחבת בגרמניה ובארצות רבות אחרות, והביאו לעקירתם של היהודים מן המרחבים האזרחיים, החברתיים והכלכליים בארצות מגוריהם.

בקיץ 1941 החל הרצח השיטתי עם פתיחת המלחמה נגד ברית המועצות, ובהמשך התפתחה המדיניות הנאצית לכדי מבצע רצח כולל ושמו 'הפתרון הסופי של שאלת היהודים'. עד סוף המלחמה נרצחו קרוב לשישה מיליון יהודים.

תצלום ששלח חייל גרמני מהחזית ובו שוטרים גרמנים מוציאים להורג אוכלוסייה יהודית. בגב התצלום כתב החייל: "יהודים באקציה, איונגורוד, אוקראינה, 1942".
United States Holocaust Memorial Museum. Courtesy of Jerzy Tomaszewski

הגירוש מגטו ורשה לאחר דיכוי המרד למחנות ההשמדה טרבלינקה ומיידנקה.
1943 מאי-אפריל
National Archives and Records Administration, College Park, U.S.A

יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, נוסדה בשנת 1953 ומשכנה על הר הזיכרון בירושלים. מאז היווסדה מופקדת יד ושם על הנצחת השואה. באמצעות איסוף, תיעוד, מחקר וחינוך על אודות מוראות השואה שואפת יד ושם להנחיל את משמעויות השואה לדורות הבאים.

אוצרות: מדור תערוכות ניידות, אגף המוזיאונים, יד ושם
ייעוץ: המכון הבינלאומי לחקר השואה, יד ושם
עיצוב: סטודיו גרפיקה, אגף קשרי קהל ותרבות, יד ושם

גורלן של משפחות וקהילות יהודיות בשואה

קרוב לשישה מיליון יהודים נרצחו בשואה, כל אחד ואחד מהם היה אדם ייחודי עם עולם פנימי עשיר משלו, מחשבות, חרדות, תקוות ושאיופות; לכל אחד הייתה משפחה גדולה או קטנה, הורים, אחים ואחיות, ילדים, סבים, דודים ובני דודים. כל אחד היה עולם ומלואו בעבור אוהביו.

משפחות אלו היו חלק מקהילות יהודיות בערים ובעיירות שחיו בהן. חברי הקהילה היו חבריהם ועימם למדו, עבדו וציינו אירועים משמעותיים. בעיתות מצוקה נעזרו זה בזה, ובעלי האמצעים סייעו למי שהפרטה לא הייתה מצויה בכיסו.

היו קהילות צעירות שנוסדו במאה ה-19 לצד קהילות ותיקות בנות מאות שנים. הקהילה היהודית הייתה מורכבת מפסיפס של אנשים בעלי השקפות עולם שונות, חלקם נולדו במקום וחלקם הגיעו ממקומות אחרים מאותה מדינה או מרחבי העולם.

השואה פגעה קשות ברוב הקהילות היהודיות באירופה. הגרמנים ועוזריהם רצחו את היהודים וניסו להעלים את הסממנים החיצוניים של קהילות היהודים. בתי כנסת ובתי קברות נהרסו, וכן מוסדות אחרים שהיוו את הלב הפועם של הקהילה טרם המלחמה. מהאוכלוסייה היהודית באירופה ובאגן הים התיכון שמנתה לפני המלחמה קצת פחות מ-11 מיליון איש, נרצחו מעל למחציתם, ומקרב היהודים בשטחים שנפלו תחת שליטת הנאצים נרצחו קרוב לשני שלישים. כמעט לא הייתה משפחה שיצאה בלי פגע. במקרים רבים השורדים שבו אל מקום מגוריהם הקודם וגילו כי לא נותר איש ממשפחתם, וכי רק אחדים מבני קהילתם נותרו בחיים. רבות מקהילות אלו לא השתקמו, וברוב המקרים חבריהן הנותרים עזבו בתום המלחמה את המקום אשר היה פעם ביתם, ופנו לבנות חיים חדשים וקהילות חדשות בארצות וביבשות אחרות.

לא שישה מיליון יהודים
נרצחו, אלא שש מיליון
רציחות היו, ובכל פעם
נרצח יהודי.

אבל הרצברג

משפחת מרקוביץ'

לישעיהו ופיגה מרקוביץ' מסילג'שומיו שבטרנסילבניה (בתקופת המלחמה הונגריה, כיום רומניה) היו שבעה ילדים. לאחר מותה של פיגה נישא ישעיהו לאסתר ונולדו להם חמישה ילדים נוספים. ישעיהו נהג להסתובב עם שעון כיס ועל כל ספרה הדביק תצלום פנים של כל אחד מילדיו לפי סדר לידתם מהגדול לקטן. ג'יולה, לילי, זליג, ליצ'ו, מנצ'יק, רוקי, באבי, פרימי, דוד, קריינדי, ברי ואידו. בבסיס המחוגים הדביק את תמונתו ואת תמונת אסתר אשתו. ב-1942 גויסו שלושת הבנים הבוגרים לעבודות כפייה. הבת לילי התגוררה עם בעלה וארבעת ילדיה בקולו'וואר. בבית נותרו ההורים ושמונה ילדים. ביוני 1944 שולחה המשפחה לאושוויץ-בירקנאו. ערב הגירוש עוד הספיק ישעיהו למסור את השעון למשמרת לידיד רומני. עם הגיעם למחנה נשלחו ישעיהו, אסתר ושני ילדיהם הצעירים אל תאי הגזים ולאחר זמן מה גם קריינדי נרצחה. לילי ובני משפחתה נשלחו מקולו'וואר לאושוויץ ונרצחו גם הם בתאי הגזים. שאר האחים והאחיות שרדו את השואה וקיבלו לידיהם את השעון מהשכן. מ-14 תמונות פניהם של בני המשפחה המופיעים על השעון, ההורים וארבעה מהילדים נרצחו.

אוסף התפיצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות דוד מרקס

משפחת באדר

קיוב, צ'כוסלובקיה [כיום הרפובליקה הצ'כית]

יהודים התגוררו בקיוב עוד לפני 1618, ובית הכנסת הראשון נבנה בה במאה ה־17. ב־1930 חיו בעיר כמה מאות יהודים והיוו 7% מאוכלוסייתה. ב־1938, לאחר סיפוח חבל הסודטים (מחוזות בוהמיה ומורביה) לגרמניה, גדלה אוכלוסייתה היהודית של העיר עד מאוד עם הגעת 670 פליטים מהאזורים המסופחים ומוסטריה. אחר כך ריכזו הגרמנים את כל היהודים במקום ששימש מחנה פליטים במלחמת העולם הראשונה. בתחילת 1943 שימשה קיוב מקום איסוף של יהודים לקראת גירושם. 2,852 יהודים מהעיר ומהאזור כולו גורשו לטרזינשטאט, משם יצאו טרנספורטים למחנה אושוויץ־בירקנאו. לאחר גירוש היהודים מחו הגרמנים כל זכר לרובע היהודי בעיר, כולל בית הכנסת ובתי הקברות.

אלבום מאויר מעשה ידי הצייר מקס פלאצ'ק ובו סיפור חייו של יז'י באדר. האלבום ניתן ליז'י במתנה לכבוד מסיבת בר המצווה שלו שאמורה הייתה להיערך ביום הולדתו באפריל 1944 בטרזינשטאט, באיחור של שנה. המסיבה נדחתה לאוגוסט והתקיימה במועדון הנער. יז'י קיבל גם טלית בתיק בד וארנק עור. בסוף אותה שנה גורש יז'י לאושוויץ־בירקנאו ושם נרצח.

אוסף התפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות ורה (באדר) וברובה

תעודת עבודה של פאוול באדר, הונפקה בינוי 1942 בקיוב. אוסף התפצים, מוזיאון יד ושם. באדיבות ורה (באדר) וברובה

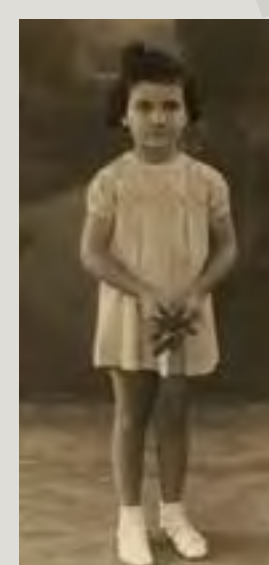
פאוול וגרטה באדר התגוררו בקיוב, צ'כוסלובקיה עם בנם גיאורג (יז'י), יליד 1930, ובתם ורה, ילידת 1934. למשפחה הייתה חנות בבעלותם, הם היו מסורתיים אך ניהלו אורח חיים מודרני וחיו ברווחה כלכלית.

בינואר 1943 גורשו בני המשפחה עם אמה של גרטה, אגנס טאבורובה, לטרזינשטאט. המעבר מתנאי החיים הביתיים לתנאים הקשים במחנה הביא למחלתם, ורק לאחר מספר חודשים הסתגלו למקום. בדצמבר 1943 קיבלה אגנס טאבורובה הודעת גירוש, ב־15 בדצמבר שולחה בטרנספורט לאושוויץ־בירקנאו ושם נרצחה. גרטה בתה, כמו רבים אחרים, לא ידעה מהי המהות האמיתית של המקום שאליו גורשה אמה ויתר האסירים, וכתבה לאמה גלויות דרישת שלום ועדכונים על חייהם בטרזינשטאט.

באוקטובר 1944 קיבלו גם פאוול, יז'י וורה הודעות גירוש. גרטה לא הופיעה ברשימות כיוון שעבדה בתעשיית הנציץ שנחשבה חיונית לצורכי המלחמה. כל ניסיונותיה של גרטה להצטרף לטרנספורט עלו בתוהו, וכיוון שהמגורשים חשבו שהם נשלחים למחנה עבודה, ביקש פאוול כי יז'י בן ה־14 יצטרף אליו על מנת לסייע לו, ואילו ורה לא תתייצב ותישאר עם גרטה.

פאוול ויז'י שולחו בטרנספורט שיצא ב־23 באוקטובר אל אושוויץ־בירקנאו ושם נרצחו.

גרטה וורה בת העשר נשארו בטרזינשטאט עד סוף המלחמה. מאוקטובר 1944 ועד השחרור במאי 1945 קיבלה ורה עשרה צווי גירוש נוספים אך אמה הצליחה להסתירה, וכך שרדה.

ורה באדר, 1939
אוסף התפצים,
מוזיאון יד ושם.
באדיבות ורה
(באדר) וברובה

משמאל לימין:

יז'י באדר, אגנס טאבורובה, גרטה באדר ואריקה טאבורובה (אחותה של גרטה, אף היא נרצחה באושוויץ ב־1943) לפני סיפוח חבל הסודטים.

אוסף התפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות ורה (באדר) וברובה

סיכה שקיבלה ורה באדר במתנה מחברתה בטרזינשטאט, אווה קוצובר. אווה ומשפחתה שולחו מברלין לטרזינשטאט, ושם התיידדו הילדות. כאשר אווה ומשפחתה שולחו באחד הטרנספורטים לאושוויץ־בירקנאו, השאירה אווה לורה מספר צעצועים ותכשיטים למזכרת. אווה נרצחה באושוויץ־בירקנאו.

אוסף התפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות ורה (באדר) וברובה

משפחת פציפיצ'ו

פירנצה, איטליה

הקהילה היהודית בפירנצה הוקמה עוד במאה ה-15, בסוף המאה הצטרפו אליה יהודים ממגורשי ספרד ופורטוגל, אחר כך היגרו אל העיר יהודים מארצות אגן הים התיכון וגם מאזורים אחרים באיטליה, ואף מאתיופיה. ב-1938 עמד מספרם של היהודים בפירנצה על כ-2,500.

איטליה הפשיסטית נמנתה על מדינות הציר והחילה חוקי גזע אנטישמים ב-1938. ביולי 1943 הודח מוסוליני בידי המלך ונעצר, אך בספטמבר נכבשו מרכז וצפון איטליה בידי גרמניה הנאצית ומוסוליני הקים בשטחים אלו את רפובליקת סאלו הפשיסטית ששיתפה פעולה עם גרמניה. בספטמבר החל המצוד אחר היהודים. אלה שנתפסו הגיעו למחנות באיטליה ומשם רובם נשלחו לאושוויץ.

בפירנצה הוקמה רשת הצלה יהודית ענפה שפעלה בשיתוף פעולה עם אנשי כנסייה. הרשת סייעה רבות ליהודים מהעיר, ולפליטים יהודים שנמלטו אליה מרחבי איטליה וממדינות אחרות. ואולם חרף כל מאמצי המחותרת ופועלה, מאות יהודים שולחו מפירנצה למחנות, ושם נספו.

למריו פציפיצ'ו, צאצא למשפחה שהתגוררה מאות בשנים בפירנצה, איטליה, ולאשתו ג'ילדה היו שלושה ילדים: ריקרדו, ג'ודיתה ופרננדו. משבגרו הילדים, נישאו והקימו משפחות משלהם, עזבו כולם את פירנצה והתפזרו ברחבי המדינה.

הבן הבכור, ריקרדו, קיבל סמיכה לרבנות בפירנצה ומאמצע שנות ה-30 שימש רבה הראשי של העיר גנואה. ב-1939 קיבלו ריקרדו ובני משפחתו אשרות כניסה לברזיל, אך הוא בחר שלא לנטוש את קהילתו. בתחילת נובמבר 1943 נעצר ריקרדו בבית הכנסת, בדצמבר שולח לאושוויץ־בירקנאו, ושם נרצח. אשתו ונדה ובניו עזבו את גנואה טרם מעצרו, ועם הגעת המידע על אודותיו ברחו לפירנצה למצוא שם מסתור. ונדה הוסתרה במנזר לנשים ובניה, עמנואל ורפאל, הועברו לבית ספר דתי נוצרי לבנים. מספר ימים לאחר מכן, בעקבות הלשנה, פרצו הגרמנים למנזר ועצרו את הנשים היהודיות שהסתתרו בו. ונדה נשלחה לאושוויץ־בירקנאו ושם נרצחה. הבנים שרדו בבית הספר בזהות בדויה.

הבת ג'ודיתה פציפיצ'ו־אורביטו, הוריה מריו וג'ילדה, בעלה אנריקו וילדיהם גואלטיירו, ג'וליאנו ונתן, הוסתרו בידי הכומר דון גאטנו טנטלו בכפר טליאקוזה במרכז איטליה, וניצלו כולם.

הבן הצעיר פרננדו התגורר ברומא והיה בעל מפעל פרטי לסריגים. מאחר שכל ניסיונותיו לעזוב את איטליה עלו בתוהו, החליט לדאוג לעצמו למסתור ליום שחור והזמין מנגר אמן שולחן בעל חלל פנימי שניתן לנעול אותו מבפנים. את השולחן הציב בביתה של מזכירת המפעל. לאחר שהחלו האקציות ברומא, ולאחר שכל אפשרויות המסתור האחרות מצו, ברח פרננדו אל ביתה של המזכירה וכל אימת שהגיעו מבקרים אל הבית, נכנס והסתתר בתוך השולחן. כך שרד עד תום המלחמה.

אשרות כניסה לברזיל שהונפקו לרב ריקרדו ולאשתו ונדה בפברואר 1939. האשרות נותרו ללא שימוש כיוון שהרב בחר להישאר עם בני קהילתו בגנואה.

באדיבות דוד ועמנואל פציפיצ'ו

גלויה שכתבה ונדה ב-7.12.1943 והשלוחה מרכבת הגירוש לאושוויץ:

"גברת יקרה שלי [מכרה לא יהודייה של המשפחה], נשקי בשמי את אמי היקרה ואת אחי, ושיתפללו למעני [...] שקרלו [אחיה] יזכור שהשניים [בניה] לא איתני. שיגן עליהם ויטפל בהם כאילו היו ילדיו. אני מקווה שאוכל לראותם שוב [...]"

באדיבות דוד ועמנואל פציפיצ'ו

השולחן שבתוכו הסתתר פרננדו פציפיצ'ו בין השנים 1943-1944. עם תחילת השילוחים מרומא מצא פרננדו מסתור בבית חולים, ואף הסכים לשם כך לעבור ניתוח לא נחוץ להוצאת פוליפים. לאחר כמה ימים עבר להסתתר בחדרו של אחד החולים בזהות בדויה כקרובו של המאושפז. עם מותו של הקרוב' עבר לביתה של מזכירת המפעל, שם מוקם השולחן המסתור שבו התחבא.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות דוד פציפיצ'ו

1. עמנואל ורפאל עם הנירה בדנטה וספיניאני וחייל הבריגדה היהודית משה רושקו, לאחר השחרור. יד ושם, חסידי אומות עולם, פריט 15335250

2. בני משפחת אורביטו: האב אנריקו, האם ג'ודיטה פציפיצ'ו־אורביטו, ושלושת ילדיהם גואלטיירו, ג'וליאנו ונתן, לפני המלחמה. באדיבות דוד ועמנואל פציפיצ'ו

3. פרננדו על האונייה 'רקס', 1938. באדיבות דוד פציפיצ'ו

משפחת דייץ'

קובנה, ליטא

בסוף המאה ה-14 הגיעו לקובנה היהודים הראשונים, ובין שתי מלחמות העולם חיו בה כ-25 אלף יהודים. העיר הייתה מרכז פעילות פוליטית של מפלגות רבות לצד ישיבות מפורסמות, וחיו בה יהודים אורתודוקסים לצד מודרניים. עם סיפוח ליטא לברית המועצות ב-1940 התגוררו בקובנה כ-37 אלף יהודים, חלקם פליטים שהגיעו לעיר לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה.

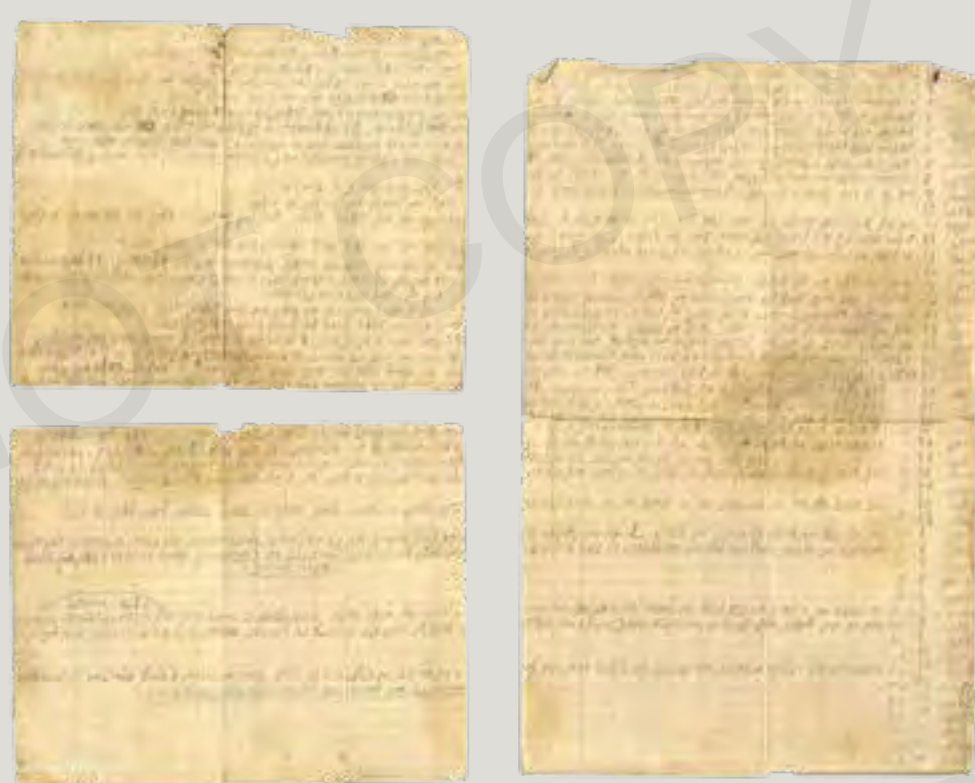
ב-24 ביוני 1941 כבשו הגרמנים את העיר, ובמהלך כמה ימים רצחו לאומנים ליטאים וגרמנים קרוב לאלף יהודים. אחר כך המשיכו היהודים לסבול ממעשי התעללות מצד גרמנים וליטאים, ואלפים נרצחו בפורט השביעי ובמקומות נוספים. ב-15 באוגוסט 1941 נכלאו בגטו קרוב ל-30 אלף יהודים. במהלך שלוש שנים יהודים שלא הצליחו להוכיח את יצרונותם ונחיצותם למאמץ המלחמתי הגרמני הוצאו להורג בירי בפורט התשיעי; חלק מיהודי גטו קובנה גורשו לאושוויץ-בירקנאו אל מותם. ב-15 בספטמבר 1943 הפך הגטו למחנה עבודה, וממנו נשלחו חלק מהיהודים אל מחנות עבודה באסטוניה.

ב-8 ביולי 1944 חוסל המחנה בקובנה, עד אז נותרו בו כ-6,000 איש, רובם גורשו למחנות ריכוז גרמניים. כ-1500 יהודים שניסו להתחבא נרצחו במקום. כמה אלפים שרדו במלחמה, ומאות נוספים ניצלו בלחימה לצד הפרטיזנים או במחבוא.

לרב מנחם-מנדל הכהן דייץ' ולאשתו צייטל היו תשעה ילדים: יוסף, שמואל, חיה-פרומה, משה-אהרון, פרל, טייבה, יעקב, שרה, ויצחק. המשפחה התגוררה בינובה, הסמוכה לקובנה שבליטא.

ביוני 1941 כבשו הגרמנים את האזור מהסובייטים. במהלך ההפגזות החלו בתי העיירה לעלות באש, ובני משפחת דייץ' ברחו לקובנה. כשהגיעו לעיר נתפסו בידי כנופיות ליטאיות והאח משה-אהרון נרצח בפורט השביעי. באוגוסט נכלאה המשפחה בגטו. באחד הימים, כששבו מנחם-מנדל ושמואל מעבודת הכפייה, ראו כי מתרחשת בגטו אקציה. האב החליט לחלק את בני המשפחה לשלוש קבוצות, במחשבה כי לפחות מקצת בני המשפחה ישרדו. בקבוצה הראשונה היו האב, האם ושני ילדים, בקבוצה השנייה היו האח הבכור יוסף, אשתו ההרה ושני אחים נוספים, ובקבוצה השלישית שמואל בן ה-16, חיה-פרומה בת ה-15 והאח הצעיר ביותר יצחק, בן שנתיים. הקבוצה השלישית נמנתה על החוזרים לגטו ושתי הקבוצות הראשונות היו בין הנשלחים לפורט התשיעי. למחרת נשמעו משם קולות ירי, ומספר נמלטים העידו כי כולם נרצחו.

שמואל רצה להצטרף לפרטיזנים אך בקשתו האחרונה של אביו, להיות לאב לאחיו הקטן, לא הניחה לו לעזוב את הגטו בלב שלם. לבסוף שכנעו אותו אחותו ודודו לברוח, באומרם שעדיף שיישאר שריד אחד ודאי למשפחתם. באחת הפעולות נשלח שמואל על ידי הפרטיזנים חזרה לגטו להוציא משם יהודים הכשירים ללחימה. הייתה זו הפעם האחרונה שראה את אחותו ואחיו. בדרך חזרה למפקדת הפרטיזנים נתפסה קבוצת הבורחים בידי שוטרים ליטאים, וכולם, למעט שמואל, נרצחו. הוא עצמו הצליח לשרוד בזכות שומר יערות מקומי שהסתיר אותו בשוחה עד סוף המלחמה. אז למד על חיסול הגטו וגילה כי הוא היחיד ממשפחתו שנותר לפליטה.

דפים מהיומן שניהל שמואל דייץ'. על פי הרישומים, ב-1 ביוני 1944 ראה בפעם האחרונה את אחותו ואת אחיו הקטן. כחודש לאחר מכן חוסל הגטו.

אוסף החפצים, מוזיאון די ושם באדיבות שמואל בן מנחם

משפחת דייץ', סוף שנות ה-30, ליטא. באדיבות שמואל בן מנחם

כותונת ולה רקמה בחזית של לוחות הברית ובהם האותיות ש"ד - ראשי התיבות של שמואל דייץ'. את הכותונת רקמה אחותו של שמואל דייץ', חיה-פרומה, והעניקה לו אותה במעמד הפרידה ממנו, עת ברח מהגטו והצטרף לפרטיזנים. חיה-פרומה חששה מאוד שבין הפרטיזנים הקומוניסטים ישכח שמואל את דת ישראל. היא הליישה אותו בכותונת ובדמעות בעיניה אמרה: "שני לוחות הברית יהיו צמודים לליבך".

אוסף החפצים, מוזיאון די ושם באדיבות שמואל בן מנחם

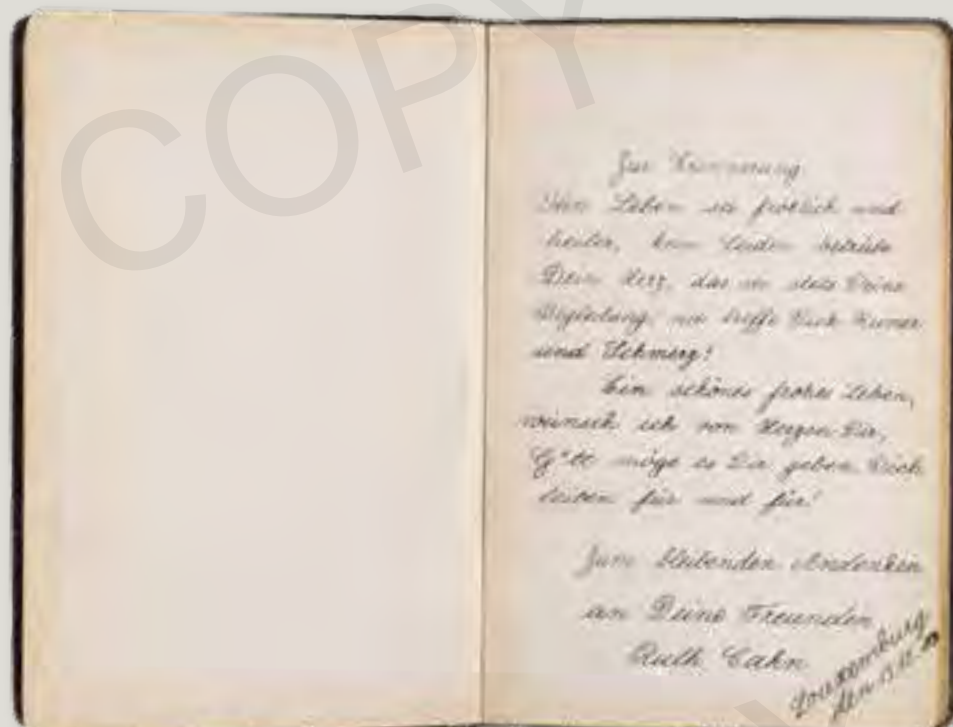

משפחת ארמן

סארבריקן, גרמניה

יהודים חיו בעיר סארבריקן עוד משנת 1321, ויש עדויות מהמאה ה-18 לקהילה יהודית מקומית. כשחבל הסאר (וסארבריקן בתוכו) עבר לשליטה צרפתית ובריטית, בחרו יהודים רבים בני העיר באזרחות צרפתית, ועם סיפוח האזור לגרמניה ב-1935, אז מנתה העיר יותר מ-2,600 יהודים, נמלטו רבים מהם לצרפת. ב-1938, בליל הבדולה, נהרס בית הכנסת המקומי, ובקיץ 1939 נותרו בעיר פחות מ-180 יהודים. באוקטובר 1940 גורשו יהודי חבל הסאר עם אלפי יהודי באדן למחנה המעצר גירס שבצרפת, שם מתו רבים במגפות והועסקו בעבודות כפייה. רוב היהודים שנמנו על טרנספורט זה נשלחו מגירס למחנות סוביבור ואושוויץ-בירקנאו, ושם נרצחו.

ספר זיכרונות והקדשות של ליזולט (לילו) ארמן. לילו נרצחה באושוויץ ב-1943. הספר נשמר אצל סבה, גוסטב ארמן, במחבואו במנזר מחוץ לפריז.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות אהוד אמיר

תיקים של טוני (למעלה) וליו (למטה) ארמן, איתם חצו את הגבול לשווייץ.

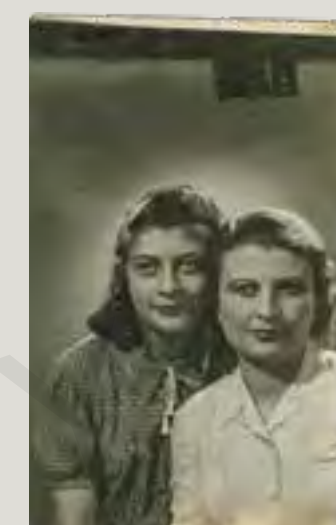
אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות אהוד אמיר

במלחמה הקשיחה שווייץ מאוד את הקריטריונים לקליטת פליטים, אך ילדים והורים הורשו לעבור את הגבול ולקבל מקלט מדיני. טוני חשבה שנכון יהיה שליו ואמרים יעברו את הגבול בנפרד ושהיא וזווזו יחצו בפעם אחרת. ליו ואמרים נתפסו בגבול ועברו חקירה בידי השוטרים לבירור מהות הקשר ביניהם. כשמרים ביקשה להעביר לליו שטרטב במהלך חציית הגבול את הגרביים היבשים שהיו בתיק העור, הבין החוקר כי מדובר בבת ואביה, ואישר להם להיכנס למדינה. צבעו של התיק של טוני היה במקור ארגמן. טוני צבעה אותו בשחור, כולל את פס הכסף ואבזם המתכת, פן אור הירח ישתקף בו ויחשוף אותה ואת זווזו.

גוסטב והנרייטה ארמן הקימו את ביתם בסוף המאה ה-19 בעיירה בשם הולץ שליד סארבריקן, גרמניה, ושם נולדו ילדיהם, וילי, ליו ואלזה. למשפחה היה מפעל טקסטיל וגם חנות גדולה בה מכרו את מוצרי המפעל. בשנות ה-30 היו האחים בעלי משפחות משלהם ועברו להתגורר בסארבריקן. וילי נישא לאלזה וב-1926 נולדה בתם ליזולט (לילו), וליו נישא לטוני וב-1935 נולדה בתם מרים. אחותם הצעירה אלזה נישאה לפאול קולביץ, וב-1933 נולד בנם יוחנן (הנס).

בסוף שנות ה-30, עם הדרדרות מצב יהודי גרמניה בעקבות עליית הנאצים לשלטון, החליטו בני המשפחה כי בשלה העת לעזוב את אדמת גרמניה אחרי שאבות-אבותיהם התגוררו בה מאות בשנים. גוסטב והנרייטה עברו לביתם הנוסף בלוקסמבורג, אחר כך לצרפת, שם נפטרה הנרייטה; וילי ומשפחתו עזבו ב-1938 לצרפת, אך ב-1943 נאסרו ונכלאו במחנה המעבר דרנסי, ומשם נשלחו למחנות השמדה ונרצחו, וילי בסוביבור ואלזה אשתו וליזולט באושוויץ-בירקנאו; אלזה, האחות הצעירה, שבעלה הלא-יהודי התגרש ממנה לפני המלחמה, עזבה אף היא עם בנה יוחנן לפריז. ב-1940 שלחה אלזה את יוחנן, אז בן שבע, למסתור במנזר מחוץ לעיר, וב-1941 הצטרף אליו סבו גוסטב. אלזה עצמה נתפסה ונשלחה ממחנה דרנסי לאושוויץ-בירקנאו, ושם נרצחה.

ליו ומשפחתו היו היחידים שהצליחו להגיע יחדיו לחוף מבטחים. ליו נעצר ב-1938 לאחר ליל הבדולח ונכלא במחנה דכאו. עם שחרורו מהמחנה ברח המשפחה לבלגיה ומשם לצרפת, ושם נולדה בתם השניה סוזאן (זוזו). ב-1942 חצו את הגבול ומצאו מקלט בשווייץ. לאחר המלחמה מצא ליו בפריז את אביו ואחיינו שניצלו במסתור במנזר, ושרידי המשפחה התאחדו.

ליזולט (לילו) ארמן ואמה אלזה, יולי 1941. באדיבות אהוד אמיר

משמאל לימין: טוני ארמן, ליו ארמן, הנרייטה ארמן, אלזה יוחנן קולביץ, גרמניה, שנות ה-30. באדיבות אהוד אמיר

משפחת שרף

צ'רנוביץ, רומניה
[כיום צ'רניבצי, אוקראינה]

יהודים התיישבו בצ'רנוביץ כבר במאה ה־15. בין שתי מלחמות העולם חיו בעיר כ־45 אלף יהודים והיו כ־40% מתושבי העיר. רובם עסקו במסחר ובתעשייה, והיו גם בעלי מקצועות חופשיים.

מיוני 1940 עד יולי 1941 הייתה העיר בשליטת הסובייטים, והרומנים שבו והשתלטו עליה. ב־5 ביולי 1941 תוך עשיית פוגרומים ביהודים, אחר כך נשלחו היהודים לעבודות כפייה, סומנו, ורכושם הולאם. לאחר מכן נכלאו יהודי העיר בגטו כשלב מקדים לגירוש. באמצע אוקטובר החל גירושם לטרנסניסטריה, והם הועמסו על קרונות רכבת באלפיהם מדי יום. צעירים, זקנים וחולים מתו ברכבות, אחרים נרצחו אחר כך בירי ובמכות ביערות, או נספו בשל התנאים הקשים בגטאות ובמחנות בשטחי טרנסניסטריה. 15 אלף מיהודי העיר נותרו בה עד סוף המלחמה.

משה ולאה שרף, פקיד ועקרת בית, התגוררו בעיר צ'רנוביץ ברומניה עם שני ילדיהם, רגינה, ילידת 1926 ומנחם, יליד 1929. רגינה הייתה נערה ברוכת כישרונות, תלמידה מצטיינת במקצועות הריאליים, חברה בקבוצת התעמלות ורקדנית בלט.

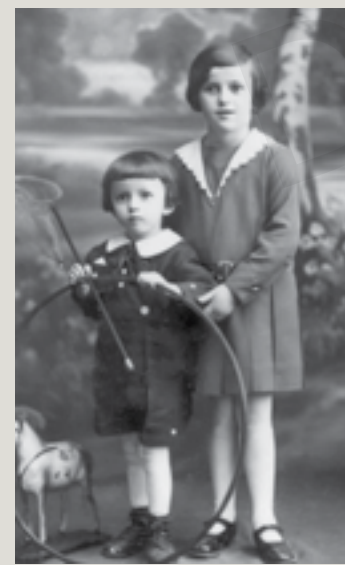
עם גירוש יהודי צ'רנוביץ לטרנסניסטריה באוקטובר 1941 גורשה גם משפחת שרף. ביער קוסאוץ, סמוך לנהר הדנייסטר, היכו השומרים הרומנים את רגינה ופצעו קשות. גופה של רגינה לא הצליח להתאושש מהמכות והיא עצמה איבדה את הרצון לחיות ומתה כחודש וחצי לאחר מכן בגטו אובדובקה. אמה נספתה יומיים אחריה, ולאחר שלושה שבועות מת גם האב, שניהם ממגפות ורעב.

מנחם נותר יחיד מכל משפחתו הגרעינית בגטו. על אף התנאים הקשים הצליח לשרוד, וכשנתיים לאחר מכן, באביב 1944, שב לרומניה ב'רכבת היתומים' עם יותר מ־1,900 ילדים יהודים נוספים מהמגורשים לטרנסניסטריה.

ספר הזיכרונות של רגינה. לפני המלחמה כתבו לה חברותיה ומוריה הקדשות בתוכו. מנחם שמר את הספר. באחד הדפים ציין את היארצייט (תאריך יום הפטירה) של הוריו, אתנו וקרובים נוספים.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות מנחם שרף

מנחם שרף, רגינה, 1932-1933
אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות מנחם שרף

לאה שרף בצעירותה
אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות מנחם שרף

משה שרף
אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות מנחם שרף

משחק שחמט שיוצא דרוקמן בן ה־14 גילף באולר משברי עצים שמצא ביער מחוץ לגטו אובדובקה. הנערים ילויס דרוקמן ומנחם שרף הכירו בגטו והתיידדו. כאשר נודע כי נערים ונערות בני פחות מ־15 יוכלו לעלות על רכבת ולחזור לרומניה, החליטו השניים לצאת ברגל, בשלג, לכיוון בלטה שהייתה מרוחקת עשרות קילומטרים מהגטו והייתה נקודת היציאה של הרכבת. בבלטה הועלה מנחם על 'רכבת היתומים' ואילו יוליוס החליט לשוב אל אמו בגטו. במעמד הפרידה העניק יוליוס למנחם את משחק השחמט. יותר מחמישים שנה לאחר מכן נפגשו מנחם ויוליוס בארץ.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות מנחם שרף

משפחת הורונצ'יק

פריז, צרפת

ערב המלחמה התגוררו בפריז כ־200 אלף יהודים - שני שלישים מכלל יהודי צרפת, רבע מהם ילידי צרפת ותיקים והשאר מהגרים: מחציתם היגרו לצרפת ממזרח אירופה עשור לפני המלחמה, אחרים היגרו בסוף המאה ה־19. רק שליש מהמהגרים התאזרחו, רובם נמנו על הוותיקים שהגיעו לצרפת לפני מלחמת העולם הראשונה. קבוצה נוספת של מהגרים, שרובה התיישבה בפריז, היו יהודים מגרמניה שעזבו בשנות ה־30 לאחר עליית הנאצים לשלטון. לאחר כניעת צרפת עברה פריז לשליטה גרמנית, ומאביב 1941 החל להיערך בעיר מצוד אחר יהודים. מי שנתפסו נשלחו למחנות מעצר שהוקמו ברחבי העיר ובפרבריה, וממרחץ 1942 החלו לצאת ממחנות אלו משלוחים לאושוויץ־בירקנאו. ב־16 ביולי 1942 נערך מבצע המאסר הגדול ביותר בפריז של יהודים בעלי נתינות זרה. את המצוד ערכו שוטרים צרפתים בהוראת הגרמנים. בתוך שבוע נעצרו כ־13 אלף יהודים, המשפחות נכלאו באצטדיון החורף, ואחרים נשלחו ישירות למחנה דרנסי. המשפחות שהו כמה ימים באצטדיון, משם הועברו למחנות מעצר ליד פריז, ובמהלך יולי-אוגוסט שולחו, לרוב ללא ילידיהם הקטנים, לאושוויץ. ב־8 בנובמבר 1942 השתלטו הגרמנים על דרום צרפת. משנת 1943 ואילך גם יהודים בעלי אזרחות צרפתית נעצרו בידי הצרפתים והגרמנים מכל רחבי צרפת, ונשלחו מזרחה. עם השחרור נותרו בפריז כ־40 אלף יהודים בלבד.

שמעון ופריידל־רבקה הורונצ'יק היו הורים לחמישה ילדים, וכולם נולדו וחיו בסביבות העיר לודז' בפולין. ב־1926 לאחר פטירת האם, עזבו בני המשפחה את פולין והיגרו לצרפת. שמעון התגורר בפריז בקרבת שלוש הבנות הנשואות ובני משפחתו: חיה־דבורה ופרוים קורמן ובתם פאני, ילידת 1936, לאה וסולומון פרידהיים ובנם רפאל, יליד 1939, ואסתר וניסן פרנקל ובנם רישארד, יליד 1940. כמו כן חיו בעיר הבנים יצחק־יוסף, אשתו פולה ובתם פרנסין, ילידת 1939, והאח שמחה שנותר ברווקותו. למשפחה הייתה חנות למכירת מוצרי טקסטיל.

בתחילת 1940 גויסו שלושת הגיסים, פרוים, סולומון וניסן, לשירות בלגיון הזרים של צרפת, ובהמשך השנה שוחרו. במאי 1941 נעצרו הגברים של המשפחה ונשלחו למחנות מעצר בצרפת. החתנים, פרוים קורמן וניסן פרנקל, נכלאו בבון לה רולנד, משם נשלחו לאושוויץ־בירקנאו, ושם נרצחו. הבן הבכור, יצחק־יוסף הורונצ'יק, נכלא תחילה עם גיסיו, נשלח לדרנסי ומשם אל מותו באושוויץ. הבן שמחה הורונצ'יק נכלא עם הגיס סולומון פרידהיים במחנה פיטיווייה ושולח לאושוויץ־בירקנאו, ושם נרצח. היחיד מהגברים ששרד היה סולומון פרידהיים שהצליח לברוח מפיטיווייה לדרום צרפת אל אשתו לאה ובנם, שכבר חיו שם במסתור. שנה לאחר מכן אף נולדו להם תאומות. לאה ומשפחתה היו היחידים מבני משפחת הורונצ'יק שהתמזל מזלם ושרדו כולם. ניצולים נוספים היו האחות חיה־דבורה שהסתתרה בפריז ובתה פאני, אותה שלחה אל אחותה לאה בדרום צרפת. כמו כן ניצלו פולה, אשתו של האח יצחק־יוסף שהסתתרה בפריז, ובתה פרנסין, שהוסתרה מחוץ לעיר. האחות הצעירה אסתר ובנה רישארד בן השנתיים נלקחו מדירתם ביולי 1942 בידי השוטרים הצרפתים וגורשו אחר כך בנפרד אל אושוויץ־בירקנאו, שם נרצחו בהפרש של כחודש. אבי משפחת הורונצ'יק, הסב שמעון, התחנן לפני השוטרים שייקחו אותו במקום את רישארד ונענה, "אל תדאג, נחזור בשבילך בהמשך". ואכן, אף הוא נעצר ונכלא במחנה דרנסי, משם שולח לסוביבור, ושם נרצח.

משפחת הורונצ'יק.
עומדים (משמאל לימין):
שמחה ויצחק־יוסף.
יושבים (משמאל לימין):
לאה, אבי המשפחה
שמעון הורונצ'יק, אסתר
וחיה־דבורה.
באדיבות משפחת פרידהיים

טבעת שהכין פרוים קורמן
לאשתו חיה־דבורה במחנה בון
לה רולנד.
פרוים קורמן נרצח באושוויץ.
אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות פאני קורמן

סכין לפתיחת מעטפות
ששימש גם כקולמוס, שהכין ניסן פרנקל במחנה
בון לה רולנד. על הסכין רשם הקדשה ליום הולדתו השני של רישארד.
ניסן, אסתר אשתו ובנם רישארד נרצחו כולם באושוויץ־בירקנאו.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות משפחת פרידהיים

עריסה לבובה שבנה יצחק־יוסף
הורונצ'יק בעבור בתו פרנסין
בהיותו במחנה המעצר
בון לה רולנד.
יצחק־יוסף הורונצ'יק
נרצח באושוויץ.

אוסף החפצים, מוזיאון
יד ושם
באדיבות פרנסין לוי

משפחת מאייר

בלגרד, יוגוסלביה [כיום סרביה]

קהילת יהודי בלגרד התקיימה מהמאה ה-16, וערב המלחמה מנתה 12 אלף איש, ספרדים ואשכנזים, רובם בני המעמד הבינוני. כולם דיברו סרבוקרואטית אך שימרו את שפות המקור: הספרדים את שפת הלדינו, והאשכנזים את ההונגרית, הגרמנית והיידיש. באפריל 1941 נכנסו לבלגרד הגרמנים והשליטו בה ממשל צבאי. היהודים נרשמו ב'משטרה לענייני יהודים', סומנו בטלוי צהוב, פוטרו ממשות ציבוריות ונכסיהם נגזלו. הגברים היהודים נכלאו במחנה הריכוז טופובסקה שופה ובחודשים ספטמבר-נובמבר 1941 נרצחו כולם בירי. במחצית הראשונה של דצמבר 1941 רוכזו 7,000 נשים, ילדים וקשישים במחנה הריכוז סיימישטה, ובתוך חודשיים, מאמצע מרץ עד מאי 1942, נרצחו כולם במשאית גז. 90% מיהודי בלגרד נרצחו בשואה. מי שניצלו היו מבין אלה שברחו או הצטרפו לפרטיזנים.

רבקה ורפאל מאייר וחלק מבני משפחתם, בלגרד, 1935. מתוך 21 המצולמים אחת נפטרה לפני המלחמה ו-19 נרצחו בשואה. רק אחת שרדה.

יד ושם, ארכיון, סימול תצלום 12244/9

שרה (שריקה) קלדרון, 1938

יד ושם, ארכיון, סימול תצלום 12244/3

איזבלה (לביט מאייר) ואליעזר ברוך עם בנם התינוק אליהו, 1939.

שלושה מתוך ארבעת בני המשפחה המורחבת ששרדו.

יד ושם, ארכיון, סימול תצלום 12244/24

מרסל רובן, אחד מארבעת בני המשפחה המורחבת ששרדו.

התצלום נשלח מהשבי הגרמני.

יד ושם, ארכיון, סימול תצלום 12244/14

רפאל מאייר חי עם אשתו רבקה לבית אלמוזלינו בבלגרד. רפאל שימש רב, שוחט וחזן בקהילתו. לזוג נולדו שמונה ילדים, אחת מהם נפטרה בצעירותה ממחלה. רבקה הלכה לעולמה בנסיבות טבעיות בשנת 1938.

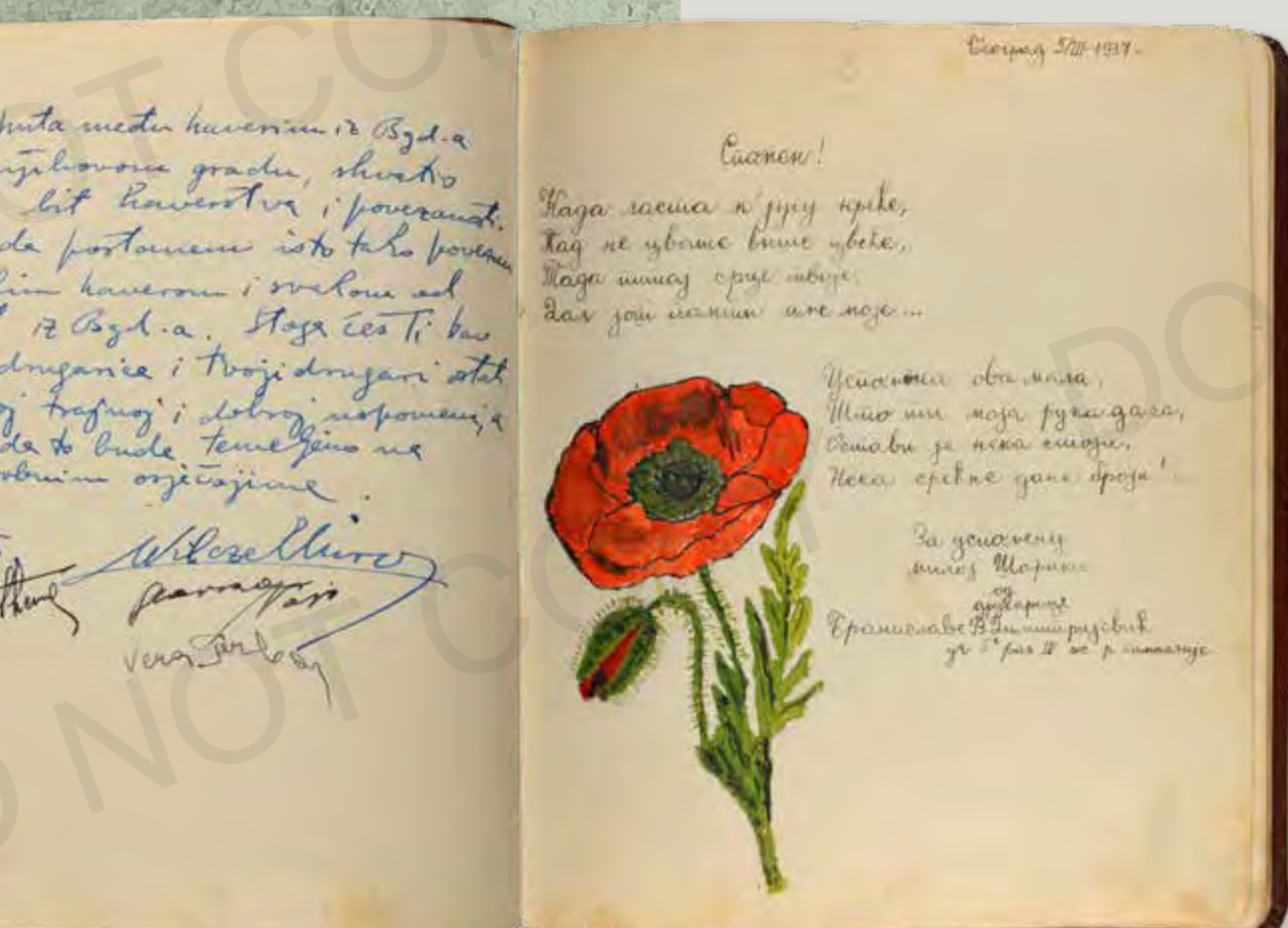
עם פרוץ המלחמה רוב ילדי משפחת מאייר היו נשואים ובעלי משפחות. רפאל מאייר היה סב לשמונה נכדים: מרסל, רפאל ומוני מבתו אלאונורה שנישאה לניסים רובן, שרה ויוסף מבתו רגינה שנישאה למוריץ קלדרון, קלרה וסשה מבתו סטלה שנישאה לאיסק טובי, ואליהו מבתו הצעירה איזבלה שנישאה לאליעזר ברוך. בתו מטילדה שהייתה נשואה לאשר ברוך, ובתו חנה שהייתה נשואה למוריץ כהן, היו חשוכות ילדים. בנו היחיד חיים היה רווק.

האחיות מתילדה ואיזבלה ומשפחותיהן חיו יחד באותו הבית כיוון שהחתנים היו אחים. בהפצצות באפריל 1941, עם פלישת הגרמנים ליוגוסלביה, נהרס ביתם ושתי המשפחות עברו לחיות עם הסב רפאל. האחים ברוך היו ילידי בולגריה במקור. אליעזר ברוך פנה לשגרירות בולגריה בבלגרד בבקשה לחדש את אזרחותו ולקבל היתר נסיעה גם לאשתו איזבלה ובנם. כל ניסיונותיו לשכנע את אחיו לעשות כמוהו עלו בתוהו. גם איזבלה לא רצתה לעזוב את בלגרד, כיוון שביקשה להיות בקרבת משפחתה, ואליעזר יצא לבולגריה לבדו. לאחר פרוץ המרד הסרבי העניינים השתנו לרעה: רוב הגברים במשפחה נשלחו למחנה ריכוז, ומוני, נורה למוות בידי הגרמנים. איזבלה חשה את האדמה בוערת תחתיה וכחודש לאחר מכן הצליחה לברוח עם בנה ולהגיע לבולגריה ולהתאחד עם בעלה. שלושתם שרדו את המלחמה בבולגריה.

כששבו ב-1945 לבלגרד גילו כי איש מבני המשפחה המורחבת לא שרד, לבד ממרסל רובן, שהיה בשבי הגרמני. מרסל לא חשף בפני שוביו את עובדת היותו יהודי, והדבר הציל את חייו.

ספר הזיכרונות של שריקה קלדרון עם הקדשות שכתבו לה חבריה לפני המלחמה. שרה ומשפחתה נרצחו בשואה. הספר נשמר בתקופת המלחמה אצל מנהלת משק הבית הלא-יהודייה של המשפחה, והושב לאחר מכן לבני המשפחה ששרדו.

יד ושם, ארכיון, תיק 0.75/3477

משפחת זיגדון

בנגזי, לוב

קהילת יהודי בנגזי הייתה אחת הקהילות היהודיות העתיקות בעולם. בשנות ה-30 של המאה ה-20 התגוררו בעיר יותר מ-3,000 יהודים, חלקם 'ותיקים', חלקם הגיעו מטריפולי במאה ה-17, וחלקם מהגרים מאיטליה. רובם היו מסורתיים ועסקו בעיקר במסחר, יבוא וייצוא, ובבנקאות, ואף שימשו נציגי אירופה בקונסוליות במקום.

ב-1912 עברה לוב לשליטה איטלקית באופן רשמי. ב-1938 פורסם באיטליה 'מנשר הגזע' האנטי-יהודי וחוקי המגבילים חלו גם על אזרחיה היהודים של לוב.

בשנים 1940-1942 נכבשה העיר פעמיים בידי הבריטים ופעמיים הם נאלצו לסגת ממנה והגרמנים והאיטלקים שבו והשתלטו עליה. לאחר הנסיגה השנייה של הבריטים החל גירוש היהודים. כ-250 יהודים בעלי נתינות צרפתית גורשו לתוניסיה ושם הושמו במחנות הסגר; יהודים לובים נתיני בריטניה הוגלו לאיטליה ומשם נשלחו בקרונות משא לאינסברוק וברגן בלז, מחנות ריכוז בגרמניה; רוב יהודי העיר, יותר מ-2,000 בעלי נתינות לובית, נשלחו בין מאי לאוקטובר 1942 למחנה ג'אדו ששכן באזור מדברי, כ-180 ק"מ דרומית לטריפולי הבריחה. במחנה סבלו היהודים מרעב, עבודות כפייה, צפיפות ומגיפות שהפילו מאות חללים עד לשחרור המחנה בידי הבריטים בינואר 1943.

קערות ששימשו את רחל מסיקה להכנת תמוצים בימי שישי. רחל לקחת אותן עימה כשגורשו למחנה ג'אדו, ושם הייתה מאכילה מהן את נכדותיה.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות ויקי צסלר

מכונת התפירה שלקחה עימה רחל מסיקה למחנה ג'אדו. מכונת התפירה שימשה מקור האוכל של המשפחה: רחל הייתה תופרת בה פריטים שונים מבידים שהמשפחה הביאה עימה מהבית למחנה, ואסתר הייתה מחליפה את התוצרים עם האוכלוסייה המקומית תמורת אוכל.

באדיבות ליאורה חורי

יושבת מימין: אסתר זיגדון, משמאל: אמה, רחל מסיקה. למרגלותיה: רפאל, אחיה של אסתר. עומדת: פורטונה, אחותה של אסתר. בנגזי, לוב, טרום המלחמה.

יד ושם, ארכיון, סימול תצלום 10613/1

משמאל לימין: אסתר זיגדון, ויקטוריה זיגדון, ליאורה זיגדון, פורטונה מסיקה (אחותה של אסתר), טריפולי, לוב, 1947-1948.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות ויקי צסלר

נתן ואסתר זיגדון חיו עם שתי בנותיהן, ויקטוריה ולאורה, בעיר בנגזי, לוב. אסתר הייתה תופרת ונתן היה בעל חנות מכולת ופעיל בוועד הקהילה היהודית. עמם התגוררו אמה של אסתר, רחל מסיקה, ושתי אחיותיה הצעירות של אסתר, טינה ופורטונה. רחל, ילידת ג'רבה, תוניסיה, הייתה לקויית ראייה, אך הדבר לא מנע ממנה לבשל, לתפור ולעסוק במלאכות הבית השונות.

כשהחלו ההפגזות על בנגזי ברחה המשפחה כולה מהעיר ומצאה מסתור באורווה נטושה. לאחר ששבו לעיר, גורשו במשאיות עם כל יהודי בנגזי אל מחנה הריכוז ג'אדו.

התנאים במחנה היו קשים ועל מנת להתקיים סחרו בני המשפחה בדברים שהביאו עמם מהבית. בלילות היו מתגנבים לפרצה בגדר המחנה ומחליפים עם האוכלוסייה הערבית מהאזור את הסחורה תמורת מזון. חלק משומרי המחנה נהגו להתעלל ביהודים האסירים, ורחל ניסתה להקפיד כי ויקטוריה ולאורה הצעירות לא ישהו מחוץ למקום המגורים ויסתובבו במחנה. היא עצמה ספגה מכות מהמשגיחים כאשר ניסתה להגן על הילדות באחת הפעמים.

סמוך לזמן שחרור המחנה חלתה רחל בטיפוס ומתה. השחרור מצא את כל בני המשפחה חולים אף הם, לאחר שנדבקו ממנה. אסתר, שהייתה במצב קשה מאוד, נלקחה לבית חולים בטריפולי והצליחה להתאושש, וכך גם שאר בני המשפחה הנוותרים.

משפחת שמי

ביטולה (מונסטיר), יוגוסלביה
[סופחה לבלגיה בשנים 1941-1944,
כיום מקדוניה הצפונית]

מקימי הקהילה היהודית במונסטיר היו רומניוטים (יהודים שהגיעו מארץ ישראל בתקופה ההלניסטית והרומית), ובמאה ה-15 נוספו אליהם יהודים ממגורשי חצי האי האיברי. בתחילת המאה ה-20 חיו במונסטיר יותר מ-10,000 יהודים, אך עקב קשיים כלכליים רובם היגרו ממנה לפני פרוץ המלחמה. ערב הפלישה הגרמנית התגוררו בעיר כ-3,350 יהודים. מונסטיר נכבשה ב-9 באפריל 1941 בידי הגרמנים ובהמשך סופחה עם שטחים נוספים של יוגוסלביה ויוון לבלגיה, בת בריתה של גרמניה. ב-11 במרץ 1943 גירשו הבלגרים את יהודי העיר עם שאר יהודי מקדוניה למפעל טבק בשם 'מונופול'. בין 22 ל-25 במרץ יצאו משם שלושה טרנספורטים בקרונות בקר אל מחנה ההשמדה טרבלינקה. מי שניצלו היו מבין אלה שברחו או הצטרפו לפרטיזנים.

משה ושרה שמי התגוררו במונסטיר עם ארבעת ילדיהם: שבתאי יליד 1924, גיטה אלגרה ילידת 1926, יוסף יליד 1934, ואלברטו יליד 1937. בבעלות המשפחה הייתה חנות בדים גדולה ומצליחה.

ב-10 במרץ 1943, יום לפני תחילת גירוש היהודים למחנה ההשמדה טרבלינקה, החליטו שבתאי וגיטה לברוח עם קבוצת צעירים ליוון, וחברו שם לקרובי משפחה שהתגוררו בקסטוריה. כחצי שנה לאחר מכן נכבשה גם יוון בידי הגרמנים, והאחים גורשו עם דודיהם למחנה אושוויץ-בירקנאו. הדודים וילדיהם נשלחו ישירות לתאי הגז, ושבתאי וגיטה עברו את הסלקציה והפכו לאסירים במחנה. בינואר 1945 הם הוצעו עם שאר האסירים בצעדת מוות עד מחנה הריכוז ברגן בלזן. שבתאי שרד במחנה עד לשחרור באפריל 1945, אך כוחותיו לא עמדו לו והוא נפטר יומיים אחריו. גיטה נשלחה מברגן בלזן עם קבוצת נשים לעבודת כפייה במפעל לחלקי מטוסים, ולאחר מכן למחנה מאוטהאוזן, ושם שוחררה בתחילת מאי. חודשיים לאחר מכן שבה גיטה למונסטיר וגילתה כי מכל בני משפחתה, כולל סביה וסבותיה, היא השורדת היחידה.

משפחת שמי, סוף שנות ה-30.
בין ההורים עומדת הדודה
רקולה.

באדיבות שמואל ושמחה קלדרון

אקורדיון שקיבל שבתאי מהוריו במתנה לבר המצווה ב-1939.
בחוקי הגזע נאסר על היהודים להחזיק בכלי נגינה, ושבתאי נאלץ
למסור את האקורדיון לחבר ללהקה מוסלמי.
לאחר המלחמה השיב החבר לגיטה, היחידה שניצלה מכל
המשפחה, את האקורדיון של אחיה.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות שמואל ושמחה קלדרון

מעיל שתפר לעצמו משה בחורף 1943 כאשר החלו שמועות על גירוש יהודים למחנות עבודה.
כאשר נאסר על היהודים להחזיק במעילים, מסר משה את המעיל לשכנו הלא-יהודי למשמרת.
משה ומשפחתו גורשו למחנה ההשמדה טרבלינקה.
לאחר המלחמה השיב השכן לגיטה את מעילו של אביה.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות שמואל ושמחה קלדרון

משפחת וולך

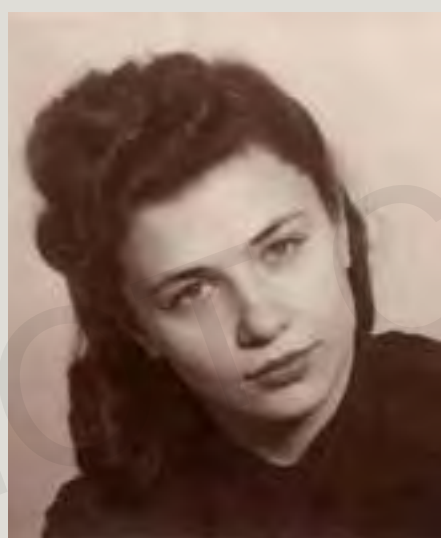

לודז', פולין

הקהילה היהודית בלודז' נוסדה בתחילת המאה ה-19, יהודים הגיעו לעיר מכפרי וערי הסביבה ומערים רחוקות יותר, ואף מרוסיה. לפני המלחמה התגוררו בלודז' כ-230 אלף יהודים והיוו שליש מאוכלוסיית העיר. חלק גדול מהם התפרנס ממלאכה ומתעשייה, בדגש על ענף הטקסטיל, ומעמד הפועלים בעיר היה הגדול שבערי אירופה.

הגרמנים כבשו את לודז' ב-8 בספטמבר 1939. היהודים סומנו ונושלו מנכסיהם, וכשליש מהם גורשו או ברחו מזרחה. עם הקמת הגטו נכלאו בו כ-164 אלף יהודים, ולאחר נוספו כ-40 אלף אנשים אשר גורשו ללודז' במהלך 1940-1941. תנאי החיים בגטו היו קשים ביותר מבחינת צפיפות ותברואה ו-21% מאוכלוסיית הגטו מתו מרעב ומחלות. במהלך שנת 1942 גורשו למעלה מ-70 אלף יהודים אל חלמנו ונרצחו שם במשאיות גז, יותר מ-15 אלף מהם ילדים מתחת לגיל עשר והשישים שגורשו בתוך שבוע אחד בספטמבר. חיסול הגטו המשיך ביוני-יולי 1944 עם גירוש 7,000 יהודים לחלמנו ועוד 67 אלף למחנה אושוויץ-בירקנאו באוגוסט.

בתום המלחמה נותרו בשטחי הגטו כאלף יהודים, 662 שהושארו בחיים על מנת לנקות את אזור הגטו, וכמה מאות ששרדו במסתור. לאחר מכן נוספו להם בין 7,000 ל-10,000 ניצולי מחנות, בעיקר.

טולה לאחר המלחמה
אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות טולה (וולך) מלצר

משפחת וולך,
שנות השלושים
באדיבות טולה (וולך) מלצר

יוסף לייב ובלומה וולך התגוררו בלודז', פולין, עם ילדיהם התאומים קלמן הרש ונחום אלייש, ובתם הצעירה מהתאומים בשנתיים, טולה. עם כניסת הגרמנים החליטו יוסף והבנים בני ה-17 לברוח מזרחה ולחצות את הגבול הרוסי, במחשבה כי יוכלו לשוב בתוך זמן קצר, כשהמצב יירגע. בלומה אף עודדה אותם לעשות כן והבטיחה כי היא מסוגלת לשמור לבדה על הבית.

לפני הגעתם אל הגבול נפרד קלמן מאחיו ואביו ושב על עקבותיו, במטרה לחבור אל חברתו ולברוח לרוסיה יחדיו. ואולם כשהגיעו אל הגבול הרוסי הם נעצרו, הופרדו ונשלחו אל בתי סוהר שונים. קלמן היה כלוא במשך שנתיים בסמרקנד שבאוזבקיסטן, ולאחר ששוחרר נשאר במחנה מקומי עד תום המלחמה ואת חברתו לא זכה לראות עוד. יוסף ונחום הצליחו לעבור את הגבול ונשלחו למחנה עבודה בקומי. שם, עקב הקור והתנאים הקשים חלה יוסף, וכיוון שלא היו במקום אמצעים רפואיים מספקים, מת. נחום הצליח לשרוד על אף התנאים הקשים.

בלומה וטולה שנותרו בעיר נכלאו בגטו לודז'. תנאי החיים בגטו היו קשים מאוד ובריאותה של בלומה הידרדרה. שתיהן הצליחו לשרוד מספר אקציות, אך באוגוסט 1944 נתפסו ושולחו בטרנספורט לאושוויץ-בירקנאו. בלומה לא עברה את הסלקציה ונשלחה לתאי הגזים. טולה לא רצתה להיפרד ממנה וניסתה להצטרף אליה, אך הופרדה מאמה בכוח ונשלחה לצד הכשירים לעבודה. מאושוויץ נשלחה טולה למחנות נוספים. טולה שרדה ועם תום המלחמה התאחדה עם אחיה בישראל.

מפית שרקמה טולה בהיותה כבת שמונה והעניקה לסבתה רחל, שלימדה אותה את מלאכת הרקמה. סבה וסבתה של טולה, רחל ומאיר כהן, עלו לארץ ישראל בשנות ה-30, לפני המלחמה, והתיישבו בתל אביב.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות טולה מלצר

אחרי המלחמה [...] בעזרת 'חיפוש קרובים' חידשנו את הקשר. בשנת 1949, בחודש אפריל, באתי ארצה [...] ראשית באתי לסבתא [...] אחרי שנוגענו, סבתא הושיטה לי מפית: 'את זוכרת?' שאלה אותי. תחילה לא זכרתי, אך הזיכרון חזר. סבתא המשיכה: 'המפית יקרה לי ושמורה אצלי'. סבא כבר לא היה אז בחיים. כעבור עשר שנים גם סבתא נפטרה."

טולה מלצר-וולך, 'רוקמת המפית',
הוצאת בית לחמי הגטאות

משקפי הקריאה של בלומה וולך. טולה מצאה אותם בכיס הבגד שלה לאחר הסלקציה ושמרה עליהם מכל משמר בזמן שהייתה אסירה במחנות, זיכרון אחרון מאמה.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות טולה מלצר

[בצירוף] ציוו עלינו להתפשט. אז חיפשתי קודם בכיסים וידי מצאה ולא עזבה את המשקפיים והחזיקה אותם חזק. הסתכנתי בתירוץ שהם שלי ושאיני מוכרחה להרכיב אותם [...] כעבור מספר שעות קיבלנו סמרטוטים בתור שמלות וכיסינו את גופנו. סביב גופי קשרתי שרוך, אותו קרעתי מהשמלה ובו קשרתי את המשקפיים וכיסיתי אותם בשמלה [...] את כל מנות חלקי, בעבודות, בסכנות, בימים ובלילות חוויתי כשהמשקפיים של אימא קשורים לגופי."

טולה מלצר-וולך, 'רוקמת המפית',
הוצאת בית לחמי הגטאות

משפחת רוזנבאום

אמסטרדם, הולנד

ראשוני היהודים שהתיישבו באמסטרדם הגיעו בסוף המאה ה-16. היו אלה אנוסים לשעבר מספרד ופורטוגל ששבו ליהדות והתארגנו לקהילה. לאחר מכן הגיעו יהודים אשכנזים מארצות מרכז אירופה ואחר כך ממזרח אירופה, והרכיבו את הקהילה האשכנזית. בעקבות עליית הנאצים לשלטון היגרו ונמלטו לאמסטרדם יהודים רבים מגרמניה, וב-1941 התגוררו בה קצת פחות מ-86 אלף יהודים. הם היו כ-10% מתושבי העיר, ויותר ממחצית יהודי הולנד. הולנד נכבשה במאי 1940. בפברואר 1941 הוטל סגר על הרובע היהודי באמסטרדם, הוקם הייודסה ראט' ובוצע מצוד אחר צעירים יהודים. 389 יהודים נשלחו למחנה בוכנוולד ו-340 נשלחו למחנה הריכוז מאוטהאוזן, ובהמשך אותה שנה נשלחו למחנה זה מאות יהודים נוספים. ביולי 1942 החל גירוש היהודים אל מחנות ההשמדה במסווה של גיוס לעבודה. היהודים רוכזו ב'תאטרון ההולנדי' שהיה בלב שכונה יהודית גדולה בעיר, משם נשלחו למחנה המעבר וסטרבורק, וממנו אל אושוויץ-בירקנאו ואל מחנה ההשמדה סוביבור. יותר מ-80% מיהודי אמסטרדם נרצחו בשואה.

אפרים יצחק לוי (אי"ל) ויוהנה פרדריקה סוזנה רוזנבאום חיו באמסטרדם, הולנד. אי"ל היה רוקח ויוהנה עקרת בית. ב-1941, כשנה לאחר כיבוש הולנד בידי הגרמנים, נולדה בתם בטי, וכשנה וחצי אחריה נולד בנם איזק מיכאל מקס (מקס'צה).

זמן קצר לאחר לידת איזק החליטה יוהנה לברוח עם ילדיה לעיר הולדתה איברחן ולחפש שם מקום מסתור מפני השילוחים. לאחר עזיבתם נכלא אי"ל במחנה ווכט ומשם נשלח למחנה המעבר וסטרבורק.

באיברחן הוסתרה בטי אצל פעיל המחתרת ההולנדית יאן וילם החמן ואשתו אלברטה. יוהנה ואיזק התינוק, אחיה יוליוס, וארוסה של אחותם מצאו מסתור בנדה. בעקבות הלשנה נאסרו הארוס, יוהנה ואיזק בן עשרת החודשים. יוליוס היחיד שהצליח להימלט. השלושה נשלחו לווסטרבורק ובהמשך גורשו למחנה ההשמדה סוביבור, ושם נרצחו. שלושה שבועות לאחר גירושם גורש גם אי"ל לסוביבור, ושם נרצח אף הוא.

יוליוס, אחיה של יוהנה, שרד, ועם תום המלחמה הגיע לאיברחן אל אלברטה החמן ואסף אליו את אחייניתו בטי.

מכתבה האחרון של יוהנה לבתה בטי יד ושם, ארכיון, תיק 0.75/3364

”

בטי והורים מאמצים יקרים. זה המכתב הקשה ביותר שאי פעם כתבתי [...] אני שמחה, בטי היקרה, שאת לא איתנו ברגע זה, ואני רק מקווה שתוכלי להישאר עם הורייך המאמצים, שמתנהגים אליך כל כך טוב, עד שנחזור, בעזרת השם. עבורנו זו מחשבה מנחמת, לדעת שאת בטוחה [...] ילדתי היקרה, אני מקווה שנמצא ז' את ז' שוב בבריאות טובה ובאופטימיות לקראת העתיד [...] אלף נשיות. מאימא שלך.”

יוהנה, בטי ואיזק, 20 בפברואר 1943 יד ושם, ארכיון, תיק 15023

אי"ל ויוהנה רוזנבאום, 11 באוגוסט 1940 יד ושם, ארכיון, תיק 0.75/3364

מחברת שהועברה בין האחים ציון (אחיה של יוהנה) שהוסתרו במקומות שונים. המחברת שימשה אמצעי קשר ביניהם במהלך קשר בנייהם האחים כתבו את חוויותיהם במסתור, שלחו ברכות ואיחולים זה לזה, וכן בדיחות וקריקטורות.

יד ושם, ארכיון, תיק 0.75/3364

הודעה על הולדת איזק מיכאל מקס רוזנבאום. ינואר 1943 יד ושם, ארכיון, תיק 0.75/3364

משפחת מודבל

ספנטול גאורגה
(שפשיסנטג'ורג'), רומניה [סופחה
להונגריה בשנים 1940-1944]

היהודים הראשונים התיישבו בספנטול גאורגה במחצית השנייה של המאה ה-18. הקהילה הייתה ניאולוגית ולאורך הזמן הצטרפו אליה יהודים אורתודוקסים. יהודי העיר התפרנסו בכבוד ממקצועות חופשיים, ממסחר וממלאכה, והיו בהם אף עשירים בעלי בתי חרושת גדולים, או שותפים בהם. מרבית היהודים דיברו הונגרית, ובתקופה שבין שתי מלחמות העולם רכשו גם את השפה הרומנית. ב-1930 הקהילה מנתה 378 יהודים. עם כניסת ההונגרים לטרנסילבניה ב-1940 הוגלו כל יהודי האזור חסרי האזרחות ההונגרית והוצאו להורג בקמפיין פודולסק. בני 21-45 גויסו ונשלחו לחזית הרוסית. במאי 1944 הוקם גטו בעיר ונשלחו אליו יהודים גם ממחוזות אחרים, וכסך הכול נכלאו בגטו כ-850 איש. כשבוע לאחר מכן נשלחו כל דייריו לגטו רגין ששכן במפעל לבנים, וממנו, ב-4 ביוני, גורשו למחנה לאושוויץ-בירקנאו. מעטים שרדו.

משפחת שטנפה בה פרידה את ראשה הגזוז לאחר שהיא, אווה ושאר הנשים גולחו בכפייה בבית המעצר ונאלצו לרחוץ עצמן בלידול.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות אווה מודבל-חיימוביץ'

פרידה לבית לוסטיג פגשה בפּימין־פּנחס מודבל, יליד בסרביה, בכפר הולדתה קקיש, טרנסילבניה. משפחתה האמידה של פרידה, שהתגוררה באזור מאות בשנים, התנגדה לנישואים, ופרידה ופּימין החליטו לברוח ולהתחתן בברשוב. לאחר החתונה התיישבו בספנטול גאורגה, ושם נולדה בתם אווה ב-1936. לאחר לידתה של אווה סלחו הוריה של פרידה לבתם ולחתנה על שהמרו את פיהם, ועם כניסת הונגריה לאזור ב-1940 חזרה המשפחה לקקיש, לחיות בקרבת הוריה ואחיה של פרידה.

ב-1944 גורשו כל יהודי הכפר. פרידה ואווה שולחו לבודפשט ונכלאו עם יהודים נוספים בבית המעצר טולונץ. משם נשלחו לכלא אחר, סבלו מתנאי כליאה קשים ושיערן גולח. לאחר מכן הוחזרו לטולונץ ושם פגשו את פּימין, האב שהיה כלוא בקומה נפרדת. פּימין הכיר את שגריר רומניה בבודפשט, וקיבל ממנו הבטחה כי יישלחו צווי שחרור מבית המעצר עבור בני משפחת מודבל בהקדם האפשרי. ואכן, פרידה ואווה הצליחו להשתחרר בזכותם, אך לפּימין לא שיחק המזל ויום לפני הגעת הצווים הוא נשלח למחנה שרוור.

פרידה ואווה שוחררו מהכלא, בסיוע השגריר הרומני שבו למקום הולדת האם, ושם גילו כי בית הסבים נהרס ונבזז. משפחתה של פרידה נחשבה בת מזל כיוון שעם תום המלחמה שבו מהמחנות שישה משבעת אחיה, ובתה אווה הייתה אחת הילדות היהודיות הבודדות באזור ששרדה את המלחמה. הוריה של פרידה ואחיה הצעיר נרצחו באושוויץ-בירקנאו. פרידה ואווה חיכו לאות חיים מפּימין אך התברר כי נרצח באחד ממחנות הריכוז.

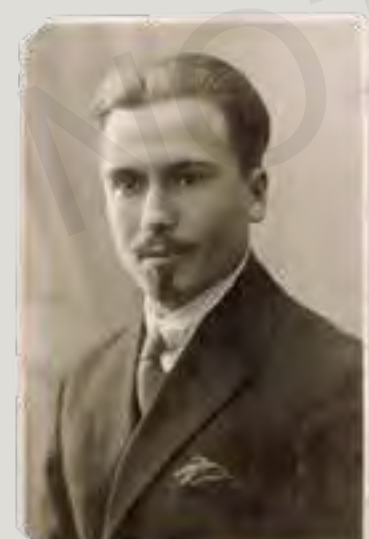
אווה ואחת מבובותיה לפני המלחמה
באדיבות אווה מודבל-חיימוביץ'

פרידה מודבל לפני המלחמה
אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות אווה מודבל-חיימוביץ'

פּימין־פּנחס מודבל לפני המלחמה
אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות אווה מודבל-חיימוביץ'

הבובה ג'רטה. אווה קיבלה את הבובה מתנה מאביה לפני המלחמה וקראה לה על שם המטפלת שלה, גרטרוד. ג'רטה הייתה אחד הצעצועים שאווה לקחה עימה כאשר בני המשפחה גורשו מהבית, והצעצוע היחיד שהצליחה לשמור ברשותה עד שחרורה. הבובה סימלה בעיני אווה את משפחתה ואת חייה הקודמים, חיים שקיוותה לשוב אליהם אחרי המלחמה.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות אווה מודבל-חיימוביץ'

משפחת מצא

פרבזה, יוון

באמצע המאה ה-19 החלו להגיע יהודים לפרבזה מהערים ארטה, יואנינה וקורפו, ובשנות ה-80 של אותה מאה הוקמה הקהילה רשמית. הקהילה הייתה קטנה ומתנה בשיאה עד 400 איש, רובם עסקו במסחר, במוצרי טקסטיל וסדקית בעיקר, וחיו בצניעות. בין שתי מלחמות העולם היגרו חלק מבני הקהילה לאתונה, ארץ ישראל וארצות הברית. עד 1943 הייתה פרבזה תחת כיבוש איטלקי, אך בחודש ספטמבר נכנעו האיטלקים לבעלות הברית, ובתגובה לכך גרמניה כבשה שטחים ביוון שהוחזקו עד אז בידי איטליה. ב-25 במרס 1944 הועמסו יהודי פרבזה על גבי משאיות והועברו לארטה. אל ארטה גורשו יהודים מערים ועיירות נוספות, וכמה ימים מאוחר יותר שולחו כולם יחד לאתונה. ב-2 באפריל יצא המשלוח הראשון מאתונה, ובו גם יהודי פרבזה, אל אושוויץ-בירקנאו. המשלוח הגיע למחנה ב-11 באפריל ושם נרצחו רוב המגורשים. מקהילת יהודי פרבזה שרדו כ-15 איש בלבד.

הגיטרה של משה מצא. אלווירה מצאה את הגיטרה כששבה לביתה הישן בפרבזה כעשור לאחר תום המלחמה.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות אלווירה וצבי מיכאלי

ספר זיכרונות שקיבלה אלווירה מאחותה אלפידה לאחר המלחמה, בשוודיה.

בסוף המלחמה נשלחו האחיות לשוודיה לשיקום, כיוון שאלפידה הייתה חולה בשחפת. בשוודיה כתבו לה אחותה וידידה של אלווירה הקדשות בספר הזיכרונות. האחיות התגוררו בשוודיה חמש שנים ובסופן עלו ארצה.

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות אלווירה וצבי מיכאלי

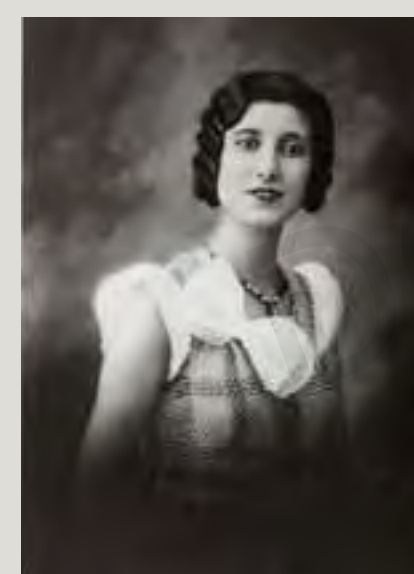
רבקה ובכור מצא התגוררו בפרבזה, יוון, עם חמשת ילדיהם: אנה הבכורה, משה, התאומות אלפידה ולולה, ואלווירה הצעירה. לבכור הייתה חנות לכלי נגינה. רבקה נפטרה לפני המלחמה במהלך לידה שהסתבכה ושבסופה גם הילודות לא שרדו.

ב-28 באפריל 1940 פרצה המלחמה במתקפה איטלקית על יוון, ומשפחת מצא נמלטה מפרבזה לאתונה. ב-1943 שבו לפרבזה ואז נפטר בכור, אבי המשפחה. אנה, שנישאה והפכה בעצמה לאם, הותירה את משה אחיה אחראי לאחיותיו הצעירות. במרץ 1944 גורשו האחים לאושוויץ-בירקנאו עם כל בני קהילת פרבזה. במהלך הנסיעה ניסו האחיות לשכנע את משה לקפוץ מהקרון ולהציל את עצמו, אך תחושת האחריות העמוקה מנעה ממנו לעשות כן. בהגיעם למחנה עברו משה והאחיות הצעירות את הסלקציה והוכרזו כשירים לעבודה. לאנה ולתינוקה לא היה סיכוי, והם נשלחו ישירות אל תאי הגזים. משה סופח לזונדרקומנדו (היחידה שעליה הטילו הגרמנים את הטיפול בגופות היהודים שנרצחו). כשמונה חודשים לאחר מכן השתתף במרד היחידה ואבדו עקבותיו, כפי הנראה נרצח במרד. אלפידה ולולה נלקחו אל ד"ר מנגלה שערך במחנה ניסיונות רפואיים בזוגות תאומים. כ'שפני ניסיונות' הן היו זכאיות לכמות מזון גדולה יותר, וכך הצליחו להגניב מעט אוכל לאלווירה שעבדה בעבודות כפייה במחנה. אחר כך נשלחו האחיות למחנות נוספים, והפעם אלווירה הצליחה לדאוג לאחיותיה: היא הייתה שרה בקולה היפה לאחראית המטבח וכך הצליחה לקבל מזון נוסף. שלוש האחיות שרדו.

התאומות לולה (משמאל) ואלפידה (מימין) מצא אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות אלווירה וצבי מיכאלי

אנה מצא, האחיות הבכורה אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות אלווירה וצבי מיכאלי

משה מצא אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם באדיבות אלווירה וצבי מיכאלי

משפחת גילדנמן

קוריץ, פולין [כיום אוקראינה]

החל מהמחצית השנייה של המאה ה-16 התקיימה בקוריץ קהילה יהודית, וב-1921 חיו שם כ-4,900 יהודים והיו כ-80% מתושבי המקום. מרביתם התפרנסו ממסחר וממלאכה, מעבודה במפעלים ומעיבוד תוצרת חקלאית. בספטמבר 1939 סופחה קוריץ לברית המועצות במסגרת הסכמי ריבנטרופ-מולוטוב. ב-8 ביולי 1941 כבשו הגרמנים את העיר וזמן קצר לאחר מכן ביצעו שם הלאומנים האוקראינים פוגרום. היהודים הנוותרים ובתייהם סומנו במגני דוד. באוגוסט אותה שנה נרצחו כ-460 גברים יהודים בירי בשתי אקציות, ולאחריהן רוכזו כל היהודים הנוותרים בגטו. מאות יהודים הועסקו בעבודות כפייה. ב-21 במאי 1942 נרצחו כ-2,200 יהודים נוספים בירי, רובם נשים וילדים. ב-25 בספטמבר 1942 נרצחו למעלה מאלף יהודים בגטו באקציה שערכו הגרמנים והאוקראינים. במהלך האקציה הצית יושב ראש היודנראט את ביתו, האש התפשטה למבנים סמוכים וסייעה לרבים להימלט ולהצטרף לפרטיזנים.

סידור זעיר של שמחה גילדנמן

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות יוסף (ספי) הנגבי וערד וזהבה שני

תפילת הספר לפרטיזנים
אשר שימשה את מישה
גילדנמן

אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות יוסף (ספי) הנגבי
וערד וזהבה שני

משה (מישה) וגולדה גילדנמן התגוררו עם שני ילדיהם, שמחה ופיגה, בעיר קוריץ בפולין. מישה, פעיל בקהילה היהודית המקומית, היה מהנדס בהשכלתו ובעל מפעל לייצור מוצרי בטון שבו עבד גם שמחה, בנו. את הפעילות הציבורית לא הפסיק גם לאחר שהמשפחה נכלאה בגטו עם הכיבוש הגרמני ב-1941.

במאי 1942 נורו למוות גולדה ופיגה בת ה-13 עם אלפי יהודים נוספים מהגטו בידי גרמנים ואוקראינים. מישה ושמחה ניצלו כיוון שהיו בעלי ידע מקצועי נדרש לגרמנים. בצוהרי אותו יום נאלצו למיין את בגדי הנרצחים שהוסעו על עגלות מבור ההריגה, ומישה זיהה בהם את מעילה של פיגה בתו.

בגטו ארגן מישה עם שמחה קבוצה קטנה של בחורים צעירים. יומיים לפני חיסול הגטו הצליחה הקבוצה לברוח מחוץ לגטו כשברשותם כלי נשק ספורים בלבד. על מנת להרחיב את מלאי הנשקים תקפו הנמלטים קבוצות שוטרים ולקחו מהם רובים, אקדחים ורימונים. לאורך הזמן גדלה הקבוצה ופתחה בפעולות התנגדות מזוינת נגד הגרמנים ומשתפי הפעולה שפגעו ביהודים. בינואר 1943 הצטרפה קבוצתו של מישה, שכונה 'דיאדיה מישה' (דוד מישה) לאוגדה הפרטיזנית הסובייטית 'סוברוב'. עם שחרור האזור התנדבו מישה ושמחה להמשיך ולהילחם בשורות הצבא הסובייטי: שמחה עבר קורס קצינים ונלחם בתור מפקד פלוגה, ומישה היה סרן בחיל ההנדסה. הוא ופלוגתו היו בין הראשונים שנכנסו לבונקר של היטלר, ועל קירותיו כתב: "אני מישה גילדנמן, על אף צו הצורר - אני פה".

משפחת גילדנמן, 1936,
קוריץ
באדיבות יוסף (ספי) הנגבי

לאונה שעליה ניגן שמחה גילדנמן
אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות יוסף (ספי) הנגבי וערד וזהבה שני

משפחת שליין

אלמלא נהג מישה גילדנמן לתעד ביומניו עובדות ותאריכים ברגעיו הפנויים ביערות, ובהם את סיפורו של מוטלה, לא היה איש יודע כי חיו להן בקראסנובקה שבוהלין לפני המלחמה שתי משפחות יהודיות, משפחת שליין ומשפחת גרשטיין. לא קהילה מתועדת היטב כי אם שתי משפחות בלבד שלא נותר מהן שריד, למעט כינורו של מוטלה.

בורצ'יק וחנה שליין התגוררו בכפר קטן בשם קראסנובקה שבוהלין, פולין (כיום אוקראינה). לבורצ'יק הייתה טחנת רוח ישנה וגינת ירק קטנה, וחנה התפרנסה מטוויית חוטי פשתה וגידול אווזים ומכירת בשרם ונוצותיהם. לזוג היו שני ילדים, מרדכי (מוטלה) הבכור, יליד 1930, שהיה רועה אווזים, ואחותו בתיה, הצעירה ממנו בשנתיים. בכפר התגוררה משפחה יהודית נוספת עם קרבה משפחתית רחוקה למשפחת שליין, משפחת גרשטיין. משמלאו למוטלה שמונה שנים הוא עבר לגור בבית משפחת גרשטיין העשירה על מנת לארח לבנם הצעיר לחברה, ושם למד לנגן בכינור.

כשהגרמנים פלשו לאזור ביוני 1941 ביקשה חנה לברוח מזרחה. בורצ'יק ביקש להמתין, אך לאחר שנכבש הכפר הפכה הבריחה לבלתי אפשרית, ובני המשפחה נשארו במקום. הגרמנים הלאימו את רכושה הדל של המשפחה ומוטלה הוכרח לעבוד בחווה המרוחקת קילומטרים מהכפר. באחד הימים, כששב לביתו, ראה את ראש הכפר מוביל אל הבית ארבעה גרמנים. מוטלה התחבא בטחנת הרוח ומשם שמע כיצד יורים למוות בבני משפחתו. לאחר מכן ראה את ראש הכפר ואת חברו הטוב של אביו בוזזים את הבית. כשירד הלילה חטף מוטלה את כינורו ונמלט ליער. שם, בן 12 בלבד, חבר אל יחידת הפרטיזנים של מישה גילדנמן. במסגרת תפקידיו ביחידה היה יוצא לסיורי איסוף מידע במסווה של נגינה בכיכרות. באוגוסט 1943 ניגן במועדון קצינים גרמנים, ובאחד הימים עלה במוחו הרעיון לפוצץ אותו. מוטלה הצליח להוציא את הרעיון לפועל.

באוקטובר 1944 פתחו הגרמנים במתקפה ארטילרית על האזור. מוטלה, ברצותו להציל קבוצה של חיילים סובייטים, רץ אל קו האש ובדרכו חזרה נורה ונהרג.

כינורו של מוטלה שליין.
הנגינה בכינור שימשה הסוואה לאיסוף מידע שמוטלה היה מפיק בעודו מנגן. בתוך נרתיק הכינור העביר מוטלה חומרי נפץ.
אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם
באדיבות באדיבות יוסף (ספי) הנגבי וערר וזהבה שני

